

KONCEPCJA BOGA STWÓRCY WEDŁUG ŚW. AUGUSTYNA

THE CONCEPT OF GOD THE CREATOR ACCORDING TO ST. AUGUSTINE

Knowing God, including as Creator (Deus Creator), is one of the priorities of the life and teaching of St. Augustine. For the old Christian thinker, the certainty of the truth about God the Creator, which the Church confesses in her Creed, is based on the authority of the Bible, especially the description of creation contained in it. A characteristic feature of his approach to this truth is its Trinitarian dimension, that is, the attribution of the work of creation to all three divine Persons. Deus Creator is for St. Augustine Deus Trinitas. God created the world according to the unchanging reasons of his eternal presence in his Word and His goodness and love, expressed in the image of God's Spirit hovering over the waters, are identified with the Holy Spirit. Among the attributes of the Creator, St. Augustine strongly emphasizes his omnipotence.

Key words: God the Creator, Trinity, St. Augustine, creation.

Choć prawdę o stworzeniu znajdujemy już w pierwszym z dwunastu artykułów wiary, których najstarszy zbiór (*collatio*) znany jest jako *Symbol Apostolski*, to jednak nie zawsze jej wyznawcy byli podobni do kupców poszukujących pięknej perły¹. Dziś, gdy po wyraźnym ożywieniu zainteresowania dysponu-

¹ Por. Augustinus, *Sermo* 212,1. Zob. J. Królikowski, *Trójca Święta i doświadczenie mistyczne*, „Teologia w Polsce” 2020, t. 14, nr 2, s. 10.

jemy już wieloma całościowymi opracowaniami nauki o stworzeniu², w tym także w formie traktatów³, wciąż aktualna pozostaje zachęta wypowiedziana czterdzieści lat temu przez ówczesnego kard. Josepha Ratzingera w katedrze NMP w Monachium w jednej z katechez o stworzeniu dla dorosłych, aby naukę o stworzeniu albo też wiarę w stworzenie z jej podstawową treścią wydobyć z zapomnienia⁴.

Ma wiele racji David Fergusson, postulując, w kontekście aktualnych wyzwań, wytyczenie szerszej przestrzeni dla wyrażania nauki o stworzeniu⁵. O ile nauka ta stara się znaleźć odpowiedź na podstawowe egzystencjalne pytania człowieka, o tyle jednak nie może nie brać pod uwagę tego, co w depozycie wiary chrześcijańskiej przechowywane jest już od wieków. Imponujący wkład w naukę o stworzeniu włożył jeden z największych Ojców Kościoła Zachodniego św. Augustyn, biskup Hippony⁶. Postawienie pytania o koncepcję Boga Stwórcy według tego myśliciela, choć jest fragmentem jego całościowej wizji dzieła stworzenia, to jednak zasługuje niewątpliwie na miano motywu przewodniego, gdyż stanowi sam jego rdzeń. Myśliciel z Tagasty przez całe swoje życie poszukiwał Boga⁷. Czy odnalazł Go również jako Stwórcę?

² Por. D. Fergusson, *Stworzenie*, tłum. G. Gomola, A. Gomola, Kraków 2016; M. Kehl, *I widział Bóg, że to jest dobre. Teologia stworzenia*, współpraca H.-D. Mutschler, M. Sievernich, tłum. W. Szymona, Poznań 2008; Z. Kijas, *Początki świata i człowieka*, Kraków 2004.

³ M. Kowalczyk, *Traktat o stworzeniu*, [w:] *Dogmatyka*, t. 6, (red.) E. Adamiak, A. Czaja, J. Majewski, Warszawa 2007, s. 17-286.

⁴ Por. J. Ratzinger – Benedykt XVI, *Na początku Bóg stworzył... Cztery kazania o stworzeniu i upadku. Konsekwencje wiary w stworzenie*, tłum. J. Merecki, Kraków 2006, s. 83.

⁵ Por. D. Fergusson, dz. cyt., s. 10.

⁶ Por. A. Di Giovanni, *Creazione ed essere nelle Confessioni di S. Agostino*, „Revue d'Etudes Augustiniennes et Patristiques” 1974, Vol. 20, nr 3-4, s. 285-312; P. Kołacz, *Obraz Boży w człowieku w tajemnicy stworzenia według św. Augustyna*, „Studia Theologica Varsaviensia” 1996, t. 34, nr 2, s. 75-89; A. Maćkowska, *Obraz kobiety w Komentarzach do Księgi Rodzaju*, „Verbum Vitae” 2011, t. 19, s. 207-232; J.P. Maher, *St. Augustine's defense of the Hexameron. II*, „The Catholic Biblical Quarterly” 1944, Vol. 6, No. 4, s. 456-475; E.P. Meijering, *Augustin über Schöpfung, Ewigkeit und Zeit. Das Elfte Buch der Bekenntnisse*, (Philosophia Patrum, t. IV), Leiden 1979; S. Zarzycki, *Prawda o Bogu Stwórcy, stworzeniu i jego odnowie według „Wyznań” św. Augustyna*, „Vox Patrum” 2019, Vol. 71, s. 543-572; A. Żurek, *Św. Augustyn komentuje Księgę Rodzaju*, [w:] *Początek świata – Biblia i nauka*, (red.) M. Heller, M. Drożdż, Tarnów 1998, s. 101-117.

⁷ Por. S. Jaśkiewicz, *Św. Augustyn – poszukiwanie Boga*, Katowice 2012.

Wpływ osobistych doświadczeń na kształt nauczania

Niemiecki dogmatyk Medard Kehl w swoim opracowaniu teologii stworzenia św. Augustyna wychodzi od jego różnorodnych doświadczeń osobistych i w nich upatruje nie tyle źródło, ile ważny motyw do podjęcia pogłębionych rozważań teologicznych⁸. Przede wszystkim trzeba zwrócić uwagę na wizję Boga, człowieka i świata reprezentowaną zarówno przez manichejczyków, jak i platoników. Augustyn od najmłodszych swych lat był baczny obserwatorami całego stworzenia widzialnego: ziemi, morza, powietrza, gwiazd, drzew i żywych istot śmiertelnych. Jeszcze bardziej zaś intrygował go świat niewidzialny: utwierdzenie nieba w górze, aniołowie i wszystkie byty duchowe. Tym, co przyciągnęło uwagę poszukującego Augustyna do manichejczyków, a z czasem od nich odwiodło, to obietnica udzielenia odpowiedzi na pytanie o początek zła obecnego w świecie⁹. Niestety hipoteza o Bogu, który ciesząc się wolnością słuszenie mu przypisaną, i to wolnością całkowicie dobrą, miałby w swoim dziele stwórczym pozostawić pewne elementy wszechświata nienaruszone i nieprzekształcone, jakby były poza jego suwerennością, była zwyczajnie nie do zaakceptowania. Podobnie nie do przyjęcia była jakakolwiek koncepcja stworzenia świata, która zakładała, że Pan Bóg miałby posłużyć się jakąś materią niezależną czy też „bezszaftną”¹⁰.

Drugim ważnym czynnikiem, który wpłynął również na przyszły kształt koncepcji stworzenia, było oddziaływanie na poglądy Augustyna filozofii neoplatonickiej¹¹. Z kręgiem chrześcijańskich neoplatoników Augustyn spotkał się w Italii za sprawą prefekta Rzymu i słynnego retora Symmachusa, który ze swej strony wysłał Augustyna jako profesora retoryki do Mediolanu. Owocem zarówno lektury pism platońskich i neoplatonickich: Plotyna, Porfiriusza, nawróconego na chrześcijaństwo Gajusza Mariusza Wiktoryna, jak i zwłaszcza wysłuchanych kazań biskupa mediolańskiego Ambrożego, a także spotkania tak z kapłanem Symplicjanem opowiadającym o nawróceniu się Wiktoryna, jak i z przyjacielem z młodości Pontycjanem, który przywołał opowieść o świętym eremicie Antonim – było nie tylko całkowite porzucenie manicheizmu, ale i o wiele bardziej brzemienne w skutki ostateczne nawrócenie się Augustyna na wiarę katolicką. To właśnie w filozofii neoplatonickiej poszukujący Augustyn odnalazł zachętę do powrotu do samego siebie, do wejścia w niezwykle urzekający świat duchowy (*mundus intelligibilis*), a także pojęcie bytu najdoskonalszego – Absolutu, Jedni,

⁸ Por. M. Kehl, dz. cyt., s. 238.

⁹ Por. Augustinus, *Confessionum* VII, 5 (tłum. Z. Kubiak, Warszawa 1978), s. 111-113.

¹⁰ Por. R. Williams, *Creazione*, [w:] *Agostino. Dizionario enciclopedico*, (red.) A.D. Fitzgerald, (red. wł.) L. Alici, A. Pieretti, Roma 2007, s. 491-492.

¹¹ Por. M. Kehl, dz. cyt., s. 241.

od którego pochodzą wszystkie byty i w nim uczestniczą oraz prawdziwe pojęcie zła¹². Nawet jeśli wielu autorów dostrzegало zbieżność treści w odniesieniu do niektórych kwestii pomiędzy platonizmem a chrześcijaństwem, to jednak sam Augustyn z czasem dostrzegł także wyraźne braki zarówno u Platona, Plotyna, jak i ich następców: politeizm, brak tajemnic opisujących pokorę Odwiecznego Słowa czy konieczność unikania wszystkiego, co cielesne w drodze do pełnego szczęścia¹³.

Komentarze Augustyna do opisu stworzenia w Księdze Rodzaju

Znajdujące się w pierwszych rozdziałach Księgi Rodzaju dwa opisy stworzenia, które dziś są powszechnie nazywane źródłem „kapłańskim” (Rdz 1,1-2,4) i źródłem „jehowistycznym” (Rdz 2,4b-3,24), dla Augustyna są nie tylko jednym opisem biblijnym, ale i sporządzonym przez jednego autora¹⁴. Tym, który jawi się jako autor tak opisu Rdz 1-3, jak i całego Pięcioksięgu jest według Augustyna biblijny patriarcha Mojżesz¹⁵. Ponieważ Augustyn wychodził z założenia, że całe Pismo Święte jest natchnionym słowem Bożym, dlatego też relację o stworzeniu z Księgi Rodzaju (1-3) starał się uzgodnić z innymi biblijnymi wypowiedziami na temat stworzenia, zwłaszcza z Syr 18,1 i Mdr 11,17¹⁶.

Do opisu stworzenia zawartego w Księdze Rodzaju Augustyn nawiązuje w swoich pismach często, niemalże przy każdej nadarzającej się okazji. Powszechnie przyjmuje się, że spod jego pióra wyszło aż pięć¹⁷ lub sześć komentarzy¹⁸. Pierwszy z nich napisany w latach 388-390 nosi tytuł *Przeciwko manichejczykom komentarz do Księgi Rodzaju (De Genesi adversus Manichaeos libri duo)*¹⁹ i jest zbiorem zastrzeżeń manichejczyków przeciw Hexsaameronowi,

¹² Por. M. Kehl, dz. cyt., s. 246-248; A. Trapè, *Święty Augustyn. Człowiek – duszypasterz – mistyk*, Warszawa 1987, s. 93-95.

¹³ Por. A. Trapè, dz. cyt., s. 96-97.

¹⁴ Por. R.J. Teske, *Creazione: i resoconti della Genesi*, [w:] *Agostino. Dizionario enciclopedico*, (red.) A.D. Fitzgerald, (red. wł.) L. Alici, A. Pieretti, Roma 2007, s. 497.

¹⁵ Por. Augustinus, *Confessionum* XII, 20 (tłum. Z. Kubiak), s. 257. Zob. R.J. Teske, dz. cyt., s. 497.

¹⁶ Por. R.J. Teske, dz. cyt., s. 497.

¹⁷ Por. C. Mayer, *Creatio, creator, creatura*, [w:] *Augustinus-Lexikon*, vol. 2, (red.) tenże, Basel 1996, s. 57.

¹⁸ Por. R.J. Teske, dz. cyt., s. 498.

¹⁹ Augustinus, *De Genesi adversus Manichaeos libri duo* [*Przeciwko manichejczykom komentarz do Księgi Rodzaju*], tłum. J. Sulowski, [w:] *Św. Augustyn, Pisma egzegetyczne przeciw manichejczykom*, Warszawa 1980, (PSP 25), s. 21-82.

a także mocno uduchowionym komentarzem rozdz. 2-3 Księgi Rodzaju²⁰. Kolejny komentarz, tj. *Niedokończony komentarz słowny do Księgi Rodzaju (De Genesi ad litteram liber imperfectus)*²¹ rozpoczęty w 393 roku, do którego po latach doda jedynie jeden lub dwa paragrafy jest, jak głosi jego tytuł, komentarzem słownym do Księgi Rodzaju i obejmuje jedynie dwadzieścia sześć wierszy pierwszego rozdziału²². Swoisty komentarz do sześciu dni stworzenia i siódmego dnia odpoczynku Stwórcy stanowią ostatnie trzy rozdziały napisanych w latach 397-401 *Wyznań (Confessionum)*²³. W latach 401-415 biskup Hippony na nowo podejmuje się napisania komentarza słownego do Księgi Rodzaju i tak powstaje dwanaście ksiąg *Komentarza słownego do Księgi Rodzaju (De Genesi ad litteram)*²⁴. Okazją do napisania w latach 417-418 kolejnego komentarza do opisu stworzenia, a zawartego w XI księdze *O Państwie Bożym (De civitate Dei)*²⁵ stała się idea dwu państw. Ostatnim komentarzem napisanym w latach 419-421 lub nieco później jest obrona opisu stworzenia przeciw anonimowemu heretykowi, który stworzenie świata przypisywał złemu duchowi. Defensywa Augustyna znajduje się na początku *Przeciw nieprzyjaciółom Prawa i Proroków (Contra adversarium legis et prophetarum)*²⁶.

Różne wątki opisów stworzenia z Księgi Rodzaju podejmuje Augustyn w swoich dziełach poświęconych *Credo (De fide et symbolo; Enchiridion ad Laurentium de fide et spe et caritate)*, rozumieniu tajemnicy Boga (*De Trinitate; Collatio cum Maximino Arrianorum episcopo; Contra Maximinum Haereticum Episcopum Arianorum libri duo*), w pismach antypelagiańskich, katechetycznych oraz licznych homiliach.

Terminologia

Nawet jeśli w augustyńskiej nauce o stworzeniu pierwszoplanową rolę odgrywa czasownik *creare* wraz z grupą pochodzących od niego słów (*creator*,

²⁰ Por. R.J. Teske, dz. cyt., s. 498.

²¹ Augustinus, *De Genesi ad litteram liber imperfectus* [*Niedokończony komentarz słowny do Księgi Rodzaju*, tłum. J. Sulowski, [w:] tenże, *Pisma egzegetyczne przeciw manichejczykom*, Warszawa 1980, (PSP 25)], s. 83-112.

²² Por. R.J. Teske, dz. cyt., s. 498.

²³ Por. tamże, s. 498-499.

²⁴ Augustinus, *De Genesi ad litteram libri duodecim* [*Komentarz słowny do Księgi Rodzaju*, tłum. J. Sulowski, [w:] Św. Augustyn, *Pisma egzegetyczne przeciw manichejczykom*, Warszawa 1980, (PSP 25)], s. 113-382.

²⁵ Augustinus, *De civitate Dei* (PL 41,27-806), (Św. Augustyn, *Państwo Boże*, tłum. W. Kubicki, Kęty 1998).

²⁶ Augustinus, *Contra adversarium legis et prophetarum* I, 1.1-15.26.

creatura, creatio, creatrix), to jednak biskup Hippony używa także innych czasowników wraz z pochodzącymi od niego słowami: *facere* (*factor, factura, facta, factio*), *condere* (*conditor, condita, conditio, conditrix*), *instituere* (*institutor, institutio*), *constituere* (*constitutio*), *formare* (*formator, forma, formatio*), *fabricare* (*fabricator, fabrica*)²⁷. Zasadniczo czasowniki *creare, facere, condere* mają dla Augustyna znaczenie zbliżone, a nawet identyczne²⁸. Niekiedy sięga on do języka greckiego i tak jak w przypadku czasownika κτίρειν wyjaśnia, że czasami łacinnicy tłumaczą go przez *creare*, czasami przez *constituere*, nieraz zaś przez *condere*, co w Piśmie Świętym oznacza tę samą czynność, czyli *facere*²⁹. W tekście Księgi Rodzaju, którą czytał Augustyn, a była to prawdopodobnie jedna z wersji *Vetus Latina: Itala*, jak podkreśla Marie-Anne Vannier, Hipponczyk znalazł czasownik *facere*, a nie *creare*. Jako dobry retoryk używał obydwu czasowników, preferował jednak *facere*³⁰.

Biskup Hippony stara się ustalić znaczenie czasowników zgodnie ze zwyczajem ludzkiej mowy (*ex consuetudine locutionis humanae*), a w odniesieniu do znaczenia ostatnich czasowników wychodzi z założenia, że *facere* oznacza „robić to, czego w ogóle nie było” (*facere sit quod omnino non erat*), natomiast *creare* oznacza „tworzyć z tego, co już było, porządkując coś stworzyć” (*creare autem ex eo quod iam erat ordinando aliquid constituere*)³¹. Pomimo wyraźniej synonimii pomiędzy czasownikami *creare* („stwarzać”, „powoływać do bytu”) a *condere* („zbudować”, „utworzyć”, „stworzyć”), należy pamiętać także o różnicach znaczeniowych w języku łacińskim i greckim: *creare* zastępuje niekiedy po łacinie *gignere* („rodzić”), w języku greckim zaś nie; łacińskie *creatura* („stworzenie”) może oznaczać tak κτίσμα („to, co stworzone”), jak i κτίσις („stwarzanie”)³².

Deus Creator

Początkowe, wolne od naleciałości manichejskich pojęcie Boga, które Augustyn przejął od neoplatoników i któremu pozostał wierny w swoim chrześcijańskim życiu, upatrywało w Bogu najwyższy Byt i najwyższe Dobro

²⁷ Por. C. Mayer, dz. cyt., s. 63.

²⁸ Por. Augustinus, *De anima et eius origine libri quattuor* I, 27; II, 5.

²⁹ Por. Augustinus, *Contra adversarium legis et prophetarum* I, 48.

³⁰ Por. A.-M. Vannier, *Aspects de l'idée de création chez S. Augustin*, „Revue des Sciences Religieuses” 1991, t. 65, z. 3, s. 216-217.

³¹ Por. Augustinus, *Contra adversarium legis et prophetarum* I, 48.

³² Por. Augustinus, *De fide et symbolo* 4, 5.

(*summum esse i summum bonum*)³³. Wraz z pytaniem o Boga inną intrygującą go kwestią jest sprawa dotarcia do Niego, a więc dróg, dzięki którym człowiek może lepiej Go poznać. Stanisław Kowalczyk, lubelski filozof, zwraca uwagę na dyskursywno-redukcyjny sposób wnioskowania o Bogu jako Stwórcy obecny u myśliciela z Tagasty³⁴. Nawet jeśli nie bezpośrednio o naturze Boga, to o Jego istnieniu i przymiotach człowiek przekonuje się dzięki obserwacji otaczającego go świata przyrody w myśl podkreślonej już przez św. Pawła zasady: *per visibilia ad invisibilia*. W tym duchu wyzna Augustyn: „Byłem całkowicie pewny, że poprzez rzeczy stworzone można poznać niewidzialne sprawy Twoje od ustanowienia świata, jak też wieczną moc Twoją i boskość (por. Rz 1,20)”³⁵. Źródłem prawdy o Bogu jest nie tylko zewnętrzny świat przyrody, ale i sam człowiek, jego niezwykle bogaty świat duszy stworzonej na obraz Boży. Odzwierciedleniem troistości Boga w człowieku są zwłaszcza: pamięć, intelekt, wola; dusza, poznanie, miłość³⁶. Tak o człowieku, jak i o Bogu zyskujemy pełną prawdę tylko dzięki Biblii.

Długoletni wykładowca na *Augustinianum* Nello Cipriani zauważa w swoim opracowaniu nauki o Bogu Stwórcy u św. Augustyna, że o ile rozum ludzki jest w stanie rozpoznać w Bogu Początek i Zasadę wszystkich rzeczy istniejących, o tyle tylko objawienie biblijne ukazuje Boga Stwórcę Wszchemnogącego i Jego dzieło³⁷. Dla Augustyna tylko Bóg jest Stwórcą³⁸. Prawda o Bogu Stworzycielu, a co za tym idzie, sam termin *Deus creator* był Augustynowi bliski, w tym także za sprawą św. Ambrożego, którego jeden z hymnów: *Deus creator omnium* był dobrze znany³⁹. Augustyn analizuje tytuł słowo po słowie, a właściwie sylaba po sylabie⁴⁰, z racji rytmicznego dźwięku, a bardziej jeszcze z uwagi na słuszność i prawdziwość całego wyrażenia (*sententiae sanitate et veritate*)⁴¹. Rzeczownik

³³ Por. Augustinus, *De natura boni* 19; *De moribus Ecclesiae catholicae et de moribus Manichaeorum* II, 11.24. Zob. S. Kowalczyk, *Człowiek i Bóg w nauce świętego Augustyna*, Warszawa 1987, s. 203-208.

³⁴ Por. S. Kowalczyk, dz. cyt., s. 172.

³⁵ Augustinus, *Confessionum* VII, 17 (tłum. Z. Kubiak), s. 124.

³⁶ Por. A. Małachowski, *Ślady Trójcy w stworzeniu – poszukiwania św. Augustyna*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 2005, t. 13, nr 2, s. 85.

³⁷ Por. N. Cipriani, *Dio nel pensiero di S. Agostino*, [w:] *Dizionario di Spiritualità Biblico-Patristica*, vol. 14, *Dio nei Padri della Chiesa*, Roma 1996, s. 268.

³⁸ Por. Augustinus, *De Genesi ad Litteram libri duodecim* IX, 16.30.

³⁹ Por. Augustinus, *Confessionum* X, 34; *De beata vita* 4, 36; *De musica* VI, 2.2. Zob. A. Nocoń, *Poeta poranka i wieczoru. Hymny św. Ambrożego w Liturgii Godzin*, „Vox Patrum” 2012, Vol. 32, t. 57, s. 440.

⁴⁰ Por. Augustinus, *Confessionum* XI, 27.

⁴¹ Por. Augustinus, *De musica* VI, 17.57.

creator, podobnie jak np. *sanctificator*, jest dopowiedzeniem albo predykatem rzeczownika *Deus*⁴². Niekiedy występuje od formy czasownikowej imiesłów przymiotnikowy czynny „stwarzający” (*creans*)⁴³. Bardzo często używanemu przez Augustyna rzeczownikowi *creator* towarzyszy przymiotnik *omnipotens* (*creator omnipotens*)⁴⁴.

Augustyn, od kiedy stał się chrześcijaninem, w rozważaniach o Bogu uwagę koncentruje na Trójcy Świętej, gdyż Bóg chrześcijan jest Bogiem Trójjedynym⁴⁵. Chrześcijanie mają głosić tę prawdę i tajemnicę zarazem, kładąc szczególny akcent na misyjny nakaz udzielania chrztu⁴⁶. Już w jednym z pierwszych dzieł napisanych zaraz po nawróceniu Augustyn, pozostając w interpretacji opisu stworzenia pod wyraźnym wpływem św. Ambrożego, utożsamia *principium* z Chrystusem w nawiązaniu do J 8,25, a Ducha Świętego z tchnieniem Boga unoszącym się nie przestrzennie nad wodami, ale niewidzialną mocą swojej wyższości⁴⁷. Wydaje się także prawdopodobne, że kiedy Augustyn porównuje Ducha Świętego do woli artysty (*voluntas artificis*)⁴⁸, rozumie *Voluntas* jako *Caritas*, która się utożsamia z Duchem Świętym⁴⁹.

Do prawdy o tym, że cała Trójca Święta jest zaangażowana w dzieło stworzenia, a także w procesy mające na celu utrzymanie i rozwój właściwych stworzeniom możliwości, biskup Hippony powraca często. Z licznych wypowiedzi można wydobyć niektóre z cech charakterystycznych poszczególnych Osób, w tym także odnoszące się do troistości Stwórcy (*Trinitas Creatoris*). U początku dzieła stworzenia Hipponczyk upatruje, opierając się na egzegezie J 1,1-3, istnienie „boskich i niezmiennych racji odwiecznych, które znała sama Boża Mądrość, przez którą stało się wszystko, zanim zaistniało”⁵⁰. W Ojcu tkwi

⁴² Por. Augustinus, *De diversis quaestionibus octoginta tribus* II, 3.1; *De Genesi ad litteram libri duodecim* X, 14.23.

⁴³ Por. Augustinus, *De Genesi ad litteram libri duodecim* X, 14.23.

⁴⁴ Por. Augustinus, *De Genesi ad litteram libri duodecim* IX, 10.18.

⁴⁵ Por. L. Ayres, M.R. Barnes, *Dio*, [w:] *Agostino. Dizionario enciclopedico*, (red.) A.D. Fitzgerald, (red. wł.) L. Alici, A. Pieretti, Roma 2007, s. 557.

⁴⁶ Por. Augustinus, *De Trinitate* XV, 26.46. Zob. J. Królikowski, *Tajemnica Trójjedynego. Studia z teologii trynitarniej*, Kraków 2015, s. 148.

⁴⁷ Por. Augustinus, *De Genesi contra Manichaeos libri duo* I, 2,3; I, 4,8. Zob. N. Cipriani, *La teologia di sant'Agostino. Introduzione generale e riflessione trinitaria*, (*Studia Ephemeridis Augustinianum* 143), Roma 2015, s. 107-108.

⁴⁸ Por. Augustinus, *De Genesi contra Manichaeos libri duo* I, 7.12.

⁴⁹ Tak uważa m.in. Nello Cipriani, idąc za Olivierem du Roy. Zob. N. Cipriani, *La teologia di sant'Agostino*, dz. cyt., 108.

⁵⁰ Augustinus, *De Genesi ad litteram libri duodecim* V, 13.29.

wiecznie i niezmiennie forma stworzenia⁵¹. Ojciec mówiący bywa nazwany Słowem (*Patre loquente dicitur Verbum*)⁵². Istnienie Syna albo też Słowa (*Verbum*), który jest Mądrością niestworzoną i zasadą (*principium*) wszystkiego, co istnieje⁵³, utożsamia się z życiem w mądrości i szczęśliwości (*sapienter ac beate vivere*), i takim czyni życie stworzeń. Stworzenie przez Słowo Boże „pojawia się, ażeby istnieć, i żeby, kiedy istnieje, żyć, zwraca się doń, aby żyć mądrze i szczęśliwie. Początkiem bowiem bytów umysłowych jest odwieczna Mądrość, trwając niezmiennie sama w sobie, nie przestaje cichym natchnieniem powoływania przemawiać do tego stworzenia, którego jest początkiem, by nawróciło się do tego, z którego ma być, bo inaczej nie mogłoby istnieć w pełni ukształtowane”⁵⁴. Duch Święty, o którym jest mowa w opisie stworzenia, że unosił się nad wodami (Rdz 1,2), to święta Jego dobroć i miłość (*sancta eius benevolentia*). W powołaniu do istnienia stworzenia objawiła się w pełni dobroć Boga. W tym kontekście powie biskup Hippony: „Dlatego, kiedy został wspomniany Duch Boży jako unoszący się, trzeba w tym wyrażeniu rozumieć jego świętą dobroć i miłość. Nie powinno się sądzić, że Bóg umiłował rzeczy przez siebie stworzone raczej z koniecznej potrzeby niż z nadmiaru dobroci”⁵⁵.

Zarówno w wymiarze rozważań metafizycznych, jak i trynitarnych Augustyn dowartościowuje nie tylko ideę, że wszystkie stworzenia mają strukturę trynitarną, a więc określoną miarę, liczbę i porządek, ale i że te trzy wymiary są śladem Trójcy w stworzeniu. Pełne zdumienia spojrzenie Augustyna na komponujące jedność – miarę, liczbę i porządek (*mensura, numerus, ordo*) nie ogranicza się jedynie do świata stworzeń, ale sięga najwyższej miary, liczby i porządku, a więc wiecznej i nieodmiennej doskonałości samego Boga Stwórcy⁵⁶. W odniesieniu zaś do kategorii troistości Augustyn pod wpływem Mdr 11,21 opowiada się najpierw za miarą, liczbą i wagą (*mensura, numerus, pondus*), a następnie za miarą, postacią i porządkiem (*modus, species, ordo*)⁵⁷. Jeszcze bardziej przekonanie o tym, że z dzieł Bożych przy całkowitym uszanowaniu tajemnicy Boga można dojść do poznania Trójcy buduje się na odpowiedzi na pytanie o racje każdego stworzenia: kto je uczynił? przez co je uczynił? z jakiego powodu je uczynił? W rzeczywistości Tym, który powiedział, aby było uczynione, jest

⁵¹ Por. Augustinus, *De Genesi ad litteram libri duodecim* I, 4.9.

⁵² Augustinus, *De Genesi ad litteram libri duodecim* I, 5.11.

⁵³ Por. Augustinus, *Confessionum* XI, 9,11; *De Genesi ad litteram liber imperfectus* 3,6; *De Genesi ad litteram libri duodecim* I, 4.9; I, 6.12.

⁵⁴ Por. Augustinus, *De Genesi ad litteram libri duodecim* I, 5.10 (tłum. J. Sulowski), s. 117.

⁵⁵ Por. Augustinus, *De Genesi ad litteram libri duodecim* I, 7.13 (tłum. J. Sulowski), s. 118.

⁵⁶ Por. Augustinus, *De Genesi adversus Manichaeos libri duo* I, 16.26.

⁵⁷ Por. Augustinus, *De beata vita* 3.

Ojciec Słowa. Uczynienie poprzez wypowiedzenie słowa to uczynienie przez Słowo. Z kolei wielokrotnie podkreślana w opisie stworzenia dobroć utożsamia się z Duchem Świętym⁵⁸. Ostatecznie więc jeden świat został stworzony przez Ojca poprzez Syna w Duchu Świętym (*unus mundus factus est a Patre per Filium in Spiritu sancto*)⁵⁹.

Od Stwórcy do stworzenia

Augustyn dzieło stworzenia wszechświata widzi nie tylko jako jednorazowy „akt” Stwórcy, ale bardzo wyraźnie mówi także, że Stwórca je utrzymuje, kieruje nim i administruje (*universitatis huius conditio atque administratio*)⁶⁰. Ta szersza, a zarazem całościowa wizja stworzenia pozwala lepiej zrozumieć jego sens, a także znaczenie poszczególnych faktów. W pierwszej kolejności należy wyraźnie podkreślić, że tajemnica stworzenia jest w rozważaniach Augustyna nierozzerwalnie związana z o wiele większą tajemnicą, jaką jest tajemnica samego Boga w Trójcy Świętej Jedynej. W Jego wewnętrznym życiu, a zwłaszcza w Jego jednej i tej samej wiecznej i niezmiennej woli (*una eademque sempiterna et immutabili voluntate*), w Jego bezinteresownej dobroci (*gratuita bonitate*) starochrześcijański myśliciel upatruje przyczynę stworzenia⁶¹. Bóg stworzył świat w jakiś cudowny sposób przemawiając i w jakiś cudowny sposób czyniąc (*miro modo dicens et miro modo faciens*)⁶², a nikt z ludzi nie zdołał podpatrzeć Stwórcy w tej czynności. Na lekturze pierwszych trzech wersów (według niektórych łącznie z 4^a) Księgi Rodzaju Augustyn opiera swoje przekonanie o stworzeniu równoczesnym (*simul*)⁶³. Upewnił go w tym autorytet innych tekstów: Syr (Eccl.) 18,1 (*Qui manet in aeternum creavit omnia simul*), Ps 32,9 i Ps 148,5 (*Ipse dixit et facta sunt*)⁶⁴. Pojęciem, które pozwoli Augustynowi pogodzić

⁵⁸ Por. Augustinus, *De civitate Dei* XI, 24.

⁵⁹ Augustinus, *In Iohannis evangelium tractatus* 20,9. Zob. M. Kehl, dz. cyt., s. 268.

⁶⁰ Por. Augustinus, *De vera religione* 22,43. W podobny sposób mówi (*De Genesi ad litteram libri duodecim* V, 23,46), że Stwórca to, co wszystko razem uczynił, opiekuńczym aktem rządzi i kieruje bezustannie działając (*sed ea quae omnia simul fecit, administratorio actu gubernans et regens, sine cessatione operatur*). Por. C. Mayer, s. 76.

⁶¹ Por. Augustinus, *De civitate Dei* XII, 17,2; *De Genesi ad litteram libri duodecim* I, 5,11.

⁶² Augustinus, *Confessionum* XII, 9.

⁶³ C. Mayer podaje, że przysłówek *simul* występuje w połączeniu z czasownikiem *creare* ok. 150 razy. O ile nie występuje jeszcze w *De Genesi contra Manichaeos libri duo* I, 16,18, o tyle wyraźnie koncepcję tę spotykamy już w: *De Genesi ad litteram liber imperfectus* 7,28; 12,36-13,43. Zob. C. Mayer, dz. cyt., s. 76-77.

⁶⁴ Por. Augustinus, *De Genesi ad litteram libri duodecim* IV, 33,52; V, 17,35; VI, 3,4; VI, 6,11; VII, 28,41; *De beata vita* 26; *In Iohannis evangelium tractatus* 20,2; *Sermo* 23,15.

równoczesność z całościowością aktu stwórczego i odpoczynkiem siódmego dnia, jest obecne już u stoików i Plotyna pojęcie racji przyczynowych albo racji załączkowych (*rationes causales* albo *rationes seminales*), któremu Hipponata nadaje nowe znaczenie, wpisując je w swoje dynamiczne, dwustopniowe rozumienie momentu, a zarazem procesu stworzenia⁶⁵.

Opis sześciu dni stworzenia (*Heksaameron*) jest Augustynowi doskonale znany, z uwagą analizuje jego szczegóły⁶⁶ i choć dostrzega jego pedagogiczną rolę, zwłaszcza wobec mniej uzdolnionych, to jednak wyraźnie odchodzi od jego dosłownego rozumienia. Jak bardzo w zrozumieniu tajemnicy stworzenia, w tym także w rozumieniu działania Boga, należy wznieść się ponad ograniczenia zmiennego i ciasnego ludzkiego umysłu, świadczy jedno z bardziej dojrzałych przekonań Augustyna o tym, że tylko Bóg potrafi spoczywając, działać i działając, spoczywać (*novit quiescens agere et agens quiescere*)⁶⁷.

W czasach Augustyna formuła *creatio ex nihilo* była powszechnie znana, a sam Augustyn używa jej zarówno z przyinkiem *ex* (*ex nihilo*)⁶⁸, jak i *de* (*de nihilo*). W pierwszym przypadku mówi w nawiązaniu do 2 Mach 7,28 o wszechmocnym Bogu (*qui ex nihilo creavit omnia*)⁶⁹. W drugim mówi, wzmacniając wypowiedź o materii stworzonej z niczego (*haec ipsa materia tamen de omnino nihilo facta est*)⁷⁰; o ziemi i wszelkiej materii ziemskiej, która z niczego jest (*de nihilo est*)⁷¹.

Podsumowanie

Prawdę o Bogu Stwórcy (*Deus Creator*) i dokonanym przez niego dziele stworzenia znał Augustyn jeszcze przed oficjalnym złożeniem Symbolu, przed przyjęciem chrztu (*redditio symboli*). W pewności tej prawdy utwierdzał go autorytet świętych pism, a także osób, zwłaszcza św. Ambrożego, który znany jest z ujęcia jej w postaci hymnicznej. Dla biskupa Hippony Bóg Stwórca nie tylko całkowicie odróżnia się od stworzenia, tzn. stworzenie nie jest Jego emanacją albo Jego częścią, ale i w całej swej niepowtarzalnej jedyności i oryginalności

⁶⁵ Por. P. Mazzarella, *Le «rationes seminales» di S. Agostino*, „Rivista di Filosofia Neo-Scolastica” 1978, Vol. 70, No. 3, s. 3-9.

⁶⁶ Por. Augustinus, *De Genesi ad litteram libri duodecim* IV, 3.6.

⁶⁷ Por. Augustinus, *De civitate Dei* XII, 17.2.

⁶⁸ Niekiedy we wzmocnieniu: *ex nihilo; an ex aliqua re* (*De Genesi ad litteram libri duodecim* VII, 3.7).

⁶⁹ Augustinus, *Confessionum* XII, 17.25; *Epistola* 147, 19.47.

⁷⁰ Por. Augustinus, *De Genesi adversus Manichaeos libri duo* I, 6.10.

⁷¹ Augustinus, *De civitate Dei* XIV, 11.1.

jest Bogiem Trójjedynym. Cała Trójca – Ojciec, Syn i Duch Święty współdziałała w dziele stworzenia i podtrzymuje je w istnieniu.

Z wielką uwagą zatroskanego mówcy i pasterza Kościoła biskup Hippony przedstawia niektóre z cech, przymiotów troistości Stwórcy (*Trinitas Creatoris*). Bóg stworzył świat według niezmiennych racji odwiecznych obecnych w swoim Słowie. Motywem stworzenia świata była przeobfita dobroć Boga, na co wskazuje Pismo Święte, gdy mówi o Duchu Bożym unoszącym się nad wodami (Rdz 1,2). Duch Święty to w swej istocie dobroć i miłość Boża, a Jego konstytutywna obecność w stworzeniu mocno uwydatniona przez Hipponczykca była też skierowana przeciw zarzutom manichejczyków. Według Augustyna wszystkie byty zostały stworzone jednocześnie (*creatio simultanea*) i z niczego (*creatio ex nihilo*). Za św. Pawłem o Stwórcy, zwłaszcza o Jego potędze i pięknie, możemy dużo powiedzieć z obserwacji świata stworzonego (*per visibilia ad invisibilia*).

Słowa kluczowe: Bóg Stwórca, Trójca, św. Augustyn, stworzenie.

Bibliografia:

Źródła

1. Augustinus, *Confessionum libri tredicim* (NBA 1, 4-503); Święty Augustyn, *Wyznania*, tłum. Z. Kubiak, Warszawa 1978.
2. Augustinus, *Contra adversarium legis et prophetarum libri duo* (NBA 12/1, 238-389).
3. Augustinus, *De anima et eius origine libri quattuor* (NBA 17/2, 288-479).
4. Augustinus, *De beata vita liber unus* (NBA 3/1, 182-225).
5. Augustinus, *De civitate Dei libri viginti duo* (NBA 5/1, 6-771; NBA 5/2, 66-765; NBA 5/3, 8-421); Św. Augustyn, *Państwo Boże*, tłum. W. Kubicki, Kęty 1998.
6. Augustinus, *De diversis quaestionibus octoginta tribus liber unus* (NBA 6/2, 32-261).
7. Augustinus, *De fide et symbolo liber unus* (NBA 6/1, 308-335).
8. Augustinus, *De Genesi ad litteram liber unus imperfectus* (NBA 9/1, 198-265); *Niedokończony komentarz słowny do Księgi Rodzaju*, tłum. J. Sulowski, [w:] Św. Augustyn, *Pisma egzegetyczne przeciw manichejczykom*, Warszawa 1980, (PSP 25), s. 83-112.
9. Augustinus, *De Genesi ad litteram libri duodecim* (NBA 9/2, 12-727); *Komentarz słowny do Księgi Rodzaju*, tłum. J. Sulowski, [w:] Św. Augustyn, *Pisma egzegetyczne przeciw manichejczykom*, Warszawa 1980, (PSP 25), s. 113-382.
10. Augustinus, *De Genesi adversus Manichaeos libri duo* (NBA 9/1, 58-181); *Przeciwko manichejczykom komentarz do Księgi Rodzaju*, tłum. J. Sulowski, [w:] Św. Augustyn, *Pisma egzegetyczne przeciw manichejczykom*, Warszawa 1980, (PSP 25), s. 21-82.
11. Augustinus, *De moribus Ecclesiae catholicae et de moribus Manichaeorum libri duo* (NBA 13/1, 18-113; 114-199).
12. Augustinus, *De musica libri sex* (NBA 3/2, 400-707).
13. Augustinus, *De natura boni liber unus* (NBA 13/1, 348-407).

14. Augustinus, *De vera religijne liber unus* (NBA 6/1, 16-157).
15. Augustinus, *Epistola 147* (CSEL 44, 273-331).
16. Augustinus, *In Iohannis evangelium tractatus centum viginti quatuor* (NBA 24/1, 2-1013; NBA 24/2, 1014-1625).
17. Augustinus, *Sermo 23* (CCL 41,309-319).
18. Augustinus, *Sermo 212* (PL 38, 1058-1060).

Literatura

1. Ayres L., Barnes M.R., *Dio*, [w:] *Agostino. Dizionario enciclopedico*, (red.) A.D. Fitzgerald, (red. wł.) L. Alici, A. Pieretti, Roma 2007, s. 557-566.
2. Cipriani N., *Dio nel pensiero di S. Agostino*, [w:] *Dizionario di Spiritualità Biblico-Patristica*, vol. 14. *Dio nei Padri della Chiesa*, Roma 1996, s. 257-274.
3. Cipriani N., *La teologia di sant'Agostino. Introduzione generale e riflessione trinitaria*, (*Studia Ephemeridis Augustinianum* 143), Roma 2015.
4. Di Giovanni A., *Creazione ed essere nelle Confessioni di S. Agostino*, „Revue d'Etudes Augustiniennes et Patristiques” 1974, Vol. 20 (3-4), s. 285-312.
5. Fergusson D., *Stworzenie*, tłum. G. Gomola, A. Gomola, Kraków 2016.
6. Jaśkiewicz S., *Św. Augustyn – poszukiwanie Boga*, Katowice 2012.
7. Kasia A., *Św. Augustyn*, Warszawa 1960.
8. Kehl M., *I widział Bóg, że to jest dobre. Teologia stworzenia*, współpraca H.-D. Mutschler, M. Sievernich, tłum. W. Szymona, Poznań 2008.
9. Kijas Z., *Początki świata i człowieka*, Kraków 2004.
10. Kołacz P., *Obraz Boży w człowieku w tajemnicy stworzenia według św. Augustyna*, „*Studia Theologica Varsaviensia*” 1996, t. 34, nr 2, s. 75-89.
11. Kowalczyk M., *Traktat o stworzeniu*, [w:] *Dogmatyka*, t. 6, (red.) E. Adamiak, A. Czaja, J. Majewski, Warszawa 2007, s. 17-286.
12. Kowalczyk S., *Człowiek i Bóg w nauce świętego Augustyna*, Warszawa 1987.
13. Królikowski J., *Tajemnica Trójjedynego. Studia z teologii trynitarniej*, Kraków 2015.
14. Królikowski J., *Trójca Święta i doświadczenie mistyczne*, „*Teologia w Polsce*” 2020, t. 14, nr 2, s. 7-28.
15. Maćkowska A., *Obraz kobiety w Komentarzach do Księgi Rodzaju*, „*Verbum Vitae*” 2011, t. 19, s. 207-232.
16. Maher J.P., *St. Augustine's defense of the Hexaemeron. II*, „*The Catholic Biblical Quarterly*” 1944, Vol. 6, No. 4, s. 456-475.
17. Małachowski A., *Ślady Trójcy w stworzeniu – poszukiwania św. Augustyna*, „*Wrocławski Przegląd Teologiczny*” 2005, t. 13, nr 2, s. 81-91.
18. Mayer C., *Creatio, creator, creatura*, [w:] *Augustinus-Lexikon*, vol. 2, (red.) tenże, Basel 1996, s. 56-116.
19. Mazzarella, P., *Le «rationes seminales» di S. Agostino*, „*Rivista di Filosofia Neo-Scolastica*” 1978, Vol. 70, No. 3, s. 3-9.
20. Meijering E.P., *Augustin über Schöpfung, Ewigkeit und Zeit. Das Elfte Buch der Bekenntnisse*, (*Philosophia Patrum*, t. IV), Leiden 1979.
21. Nocoń A., *Poeta poranka i wieczoru. Hymny św. Ambrożego w Liturgii Godzin*, „*Vox Patrum*” 2012, Vol. 32, t. 57, s. 437-451.

22. Ratzinger J. – Benedykt XVI, *Na początku Bóg stworzył... Cztery kazania o stworzeniu i upadku. Konsekwencje wiary w stworzenie*, tłum. J. Merecki, Kraków 2006.
23. Teske R.J., *Creazione: i resoconti della Genesi*, [w:] Agostino. *Dizionario enciclopedico*, (red.) A.D. Fitzgerald, (red. wł.) L. Alici, A. Pieretti, Roma 2007, s. 496-500.
24. Trapè A., *Święty Augustyn. Człowiek – duszpasterz – mistyk*, tłum. J. Sulowski, Warszawa 1987.
25. Vannier A.-M., *Aspects de l'idée de création chez S. Augustin*, „Revue des Sciences Religieuses” 1991, t. 65, z. 3, s. 213-225.
26. Williams R., *Creazione*, [w:] Agostino. *Dizionario enciclopedico*, (red.) A.D. Fitzgerald, (red. wł.) L. Alici, A. Pieretti, Roma 2007, s. 491-496.
27. Zarzycki S., *Prawda o Bogu Stwórcy, stworzeniu i jego odnowie według „Wyznań” św. Augustyna*, „Vox Patrum” 2019, Vol. 71, s. 543-572.
28. Żurek A., *Św. Augustyn komentuje Księgę Rodzaju*, [w:] *Początek świata – Biblia i nauka*, (red.) M. Heller, M. Drożdż, Tarnów 1998, s. 101-117.